

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

НАЗАРОВ Віктор Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри повітряного, космічного та екологічного права Національного авіаційного університету

ЛАХМАНИК Юлія Романівна – магістр Юридичного інституту Національного авіаційного університету

В статті обобщені норми нового Уголовного процессуального кодекса Украины относительно мер обеспечения уголовного производства, исследованы общие правила применения мер обеспечения уголовного производства, раскрываются полномочия следственного судьи при применении мер обеспечения уголовного производства.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, кримінально-процесуальний примус, судовий контроль, слідчий суддя.

Кримінальний процесуальний кодекс України є абсолютно новим, сучасним, демократичним інструментом, спрямованим на реалізацію судово-правової реформи, яка проводиться в Україні. Чинний КПК закріпив низку інститутів, що суттєво змінили кримінальне процесуальне законодавство України.

Кримінальне провадження не можливе без застосування у випадках, визначених законом, певних заходів примусу. У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року не було не лише окремої глави про заходи процесуального примусу, а й терміна «кримінально-процесуальний примус». Проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження та примусу стали предметом численних наукових досліджень, а останнім часом привертають все більше уваги. Вони досліджувалися у працях таких українських та російських учених, як В. Бринцев, Ю. Грошевой, Л. Давиденко, В. Зеленецький,

П. Каркач, В. Клочков, О. Кондратьєв, В. Малярєнко, В. Махов, В. Михайлов, І. Петрухін, М. Пешков, П. Пилипчук, М. Погорєцький, Ю. Стецовський, А. Туманянц, О. Шило та ін. Слід зазначити, що всі вище перераховані науковці зробили важливий внесок у розуміння сутності заходів забезпечення кримінального провадження. Проте дана проблематика не втратила своєї актуальності і значущості. Багато проблем залишаються невирішеними.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу кримінального процесуального законодавства розробити науково обґрунтовані, теоретичні, правові та практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення правової регламентації судового контролю за застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження.

У новому КПК України заходам забезпечення кримінального провадження приділено окремий розділ – другий. Відповідно до ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладання грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) заповідні заходи [1].

Проте серед вчених постає питання: чи можна ототожнювати поняття «кримінально-процесуальний примус» та «заходи за-

безпеки кримінального провадження». У теорії кримінального процесу термін «заходи забезпечення кримінального провадження» практично не використовується. Аналізуючи визначення примусових заходів у кримінальному судочинстві, можна зробити висновок, що перелічені в ст. 131 КПК України види заходів забезпечення кримінального провадження в разі їх застосування здатні забезпечити виконання завдань кримінального провадження. Так, В.М. Махов і М.О. Пешков визначають заходи кримінально-процесуального примусу як передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами і державними органами за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їх неправомірних дій з метою успішного розслідування і вирішення завдань кримінального судочинства [2, с. 45]. До заходів кримінально-процесуального примусу зазначені науковці передусім відносять передбачені законом запобіжні заходи, які застосовуються слідчим, прокурором у межах власних повноважень або судом за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений буде переховуватися від досудового слідства або суду чи перешкоджати об'єктивному розслідуванню та судовому розгляду справи, або буде продовжувати займатися злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку. Отже, можна стверджувати, що дані поняття є тотожними, адже ці заходи дають можливість виявляти, збирати та зберігати докази, попереджати можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду.

Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку, стосовно осіб,

котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження [3, с. 331].

Заходи забезпечення кримінального провадження відрізняються від інших заходів державного примусу та характеризуються певними специфічними ознаками:

1) вони мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законодавством, а тому є складовою кримінально-процесуальної форми. Цією ознакою вони відрізняються від інших примусових заходів, які застосовуються при провадженні щодо кримінальних правопорушень;

2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом;

3) спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження, його дієвість;

4) мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі. Навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав та свобод, що пов'язано із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом;

5) виключний характер – означає, що такі заходи застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягнути неможливо;

6) специфічний суб'єкт застосування – процесуальний примус є різновидом державного примусу, а тому суб'єктом його застосування завжди є виключно компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження – ними, як правило, є слідчий суддя, суд.

Крім загальної мети, на досягнення якої спрямовано кожен із цих заходів, характерною для них є також наявність власної специфічної мети, яка посідає окреме місце.

Так, тимчасовий доступ до речей і документів має на меті забезпечення можли-

вості формування правової позиції сторін кримінального провадження; тимчасове вилучення майна та арешт майна спрямовані на забезпечення можливості відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливої конфіскації майна; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом має на меті припинення кримінального правопорушення, запобігання вчиненню іншого чи припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного, обвинуваченого щодо перешкоджання кримінальному провадженню; затримання особи та запобіжні заходи – спрямовані на припинення кримінального правопорушення, а також створюють необхідні умови для забезпечення участі підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні.

В основі застосування заходів забезпечення кримінального провадження полягає наступне:

– застосування процесуального примусу може виявлятися у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на учасника кримінального провадження;

– застосування заходів процесуального примусу завжди пов'язано з певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод учасників провадження. Це може бути обмеження свободи, недоторканності житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів і рахунків тощо. Обмеження майнового характеру – позбавлення права користуватися або розпоряджатися певним майном;

– застосовується всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження та виключно на підставі закону.

Заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися до різних учасників кримінального провадження – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка, а також інших осіб залежно від обставин кримінального провадження та поведінки його учасників. Законодавець у нормах, які визначають порядок застосування кожного заходу забезпечення кримінального провадження,

визначає коло осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані та порядок їх обрання, зміни чи скасування.

Поєднання заходів забезпечення кримінального провадження із застосуванням примусу, втручанням державних органів до сфери прав людини викликає необхідність установлення законодавцем дієвих гарантій забезпечення законних інтересів осіб, які залучаються до участі в кримінальному провадженні. Однією із таких гарантій є судовий контроль законності обмеження конституційних прав і свобод людини при здійсненні кримінального провадження, який на досудовому розслідуванні здійснюється слідчим суддею. Тому передбачено, що правовою підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді (на досудовому розслідуванні), суду (у судовому провадженні). Винятки з цього правила можуть мати місце лише у випадках, визначених КПК. До таких, зокрема, належать виклик особи слідчим та прокурором, який здійснюється у порядку, установленому статтями 133-139 КПК; тимчасове вилучення майна, передбачене статтями 167-169 КПК; затримання особи, що може бути здійснено у порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК.

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подається сторонами кримінального провадження до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. До клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні надати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються. Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кри-

мінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні [4, с. 91]. Це дозволяє суду пересвідчитися у наявності відповідної правової підстави для розгляду клопотання в судовому засіданні. Невиконання слідчим, прокурором даної вимоги унеможлиблює судовий розгляд клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

При цьому слід звернути увагу на те, що тягар доказування перед слідчим суддею, судом, за наявності підстав застосування заходів забезпечення кримінального провадження покладено на слідчого та прокурора як на суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, у зв'язку з чим вони мають обґрунтувати необхідність застосування заходів його забезпечення.

Обов'язок доведення перед слідчим суддею існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою застосування цих заходів, логічно обумовлений такими обставинами: поперше, саме слідчий як суб'єкт, який безпосередньо здійснює досудове розслідування, а також прокурор, на якого покладено процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, повинні не лише констатувати наявність необхідності застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а як суб'єкти, які найбільш обізнані стосовно фактичних підстав їх застосування,

навести суду відповідні аргументи, що підтверджують таку необхідність, переконати його прийняти відповідне процесуальне рішення (постановити ухвалу); по-друге, цінність судової процедури вирішення питання про застосування цих заходів, зокрема, полягає у тому, що, будучи незалежним і неупередженим, суд постановляє ухвалу, ґрунтуючись на власному переконанні щодо наявності для цього достатніх підстав, яке є результатом дослідження ним обставин та доказів, що надані сторонами [5, с. 367].

Надання нормативного характеру обов'язку слідчого, прокурора довести слідчому судді наявність відповідних підстав, фактично усуває можливість звернення цих осіб до слідчого судді з необґрунтованим клопотанням, оскільки в такому разі не має значення сама ініціатива і рішення суду є достатньо прогнозованим не на користь ініціатора клопотання.

Доведення слідчим, прокурором наявності достатніх підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження здійснюється шляхом надання слідчому судді, суду доказів обставин, на які вони посилаються у клопотанні. При цьому слід звернути увагу на те, що надання доказів, тобто обґрунтування позиції сторони, є її обов'язком. Якщо в судовому засіданні під час розгляду питання про застосування цих заходів бере участь сторона захисту, надання доказів на підтвердження її позиції також слід розглядати як її процесуальний обов'язок.

Отже, заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановлених законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості.

Установлення загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження має важливе значення для правозастосовної діяльності, адже сприяє її єдності, дотриманню прав учасників кримінальних процесуальних відносин.

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено норми нового Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів забезпечення кримінального провадження, досліджено загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження, розкрито повноваження слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження.

SUMMARY

The article summarizes the provisions of the new Criminal Procedure Code of Ukraine provide for measures to ensure the criminal proceedings, investigated the general rules for the application of measures to ensure the criminal proceedings, revealed authority investigating judge in the application of measures of criminal proceedings.

Необхідність нормативного закріплення таких правил обумовлена тим, що заходи забезпечення кримінального провадження спрямовані на досягнення єдиної мети – досягнення дієвості цього провадження, а тому й єдиною є їх правова природа.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 05 вересня 2012 року: (відповідає офіц. текстові) – К.: Алерта, 2012. – 336 с.
2. Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учеб. пособ. /

В.Н. Махов, М.А. Пешков. – М.: ЗАО «Бизнес школа «Интел Синтез», 1998 . – 208 с.

3. Рожнова В.В., Савицький Д.О., Конощенко Я.Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина). Національна Академія Внутрішніх Справ, 2012. – 398 с.
4. Молдован А.В. Кримінальний процес України: навч. посіб. / А.В. Молдован, С.М.Мельник. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 367 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Том 1 / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.